

465

2.181

РІЧАРД ГІРШ

СОВЕТСЬКІ

ШПИГУНИ

РІЧАРД ГІРШ

Бувший лейт.-полковник військової розвідчої дивізії
Генерального Штабу Військового Міністерства США.

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАСТУНІВ
Пластова Станиця - Сідвей НСВ.

СОВЕТСЬКІ ШПИГУНИ

ІСТОРІЯ СОВЕТСЬКОГО ШПІОНАЖУ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ

З американського переклав М. М.

721
БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

1947

THE SOVIET SPIES

THE STORY OF RUSSIAN ESPIONAGE IN NORTH AMERICA

A condensation from the book by

R I C H A R D H I R S C H

**Formerly Lieutenant Colonel in the
Military Intelligence Division of the
U. S. War Department General Staff**

T H E R E A D E R ' S D I G E S T :- M A Y 1 9 4 7

Советські шпигуни

Коли весною 1946 року Канадійська влада розкрила сітку советського шпигунства в Канаді, це зробило сенсацію на всьому континенті, але все ж багато сенсаційних деталей ще були приховані від офіційної преси і публічної уваги.

Наступне є повним і точним звітом за матеріялами представленими Канадійським урядом та опублікованими матеріялами слідства Королівської слідчої комісії. Воно покаже в повній мірі розвиток советської шпигунської мережі з головною квартирою її в Оттаві, звідки вона крила не тільки Канаду, але так само США та Велику Британію.

* * *

На Шарлотті Стріт в Оттаві, столиці Канади, під числом 285 стоїть великий триповерховий цегловий будинок. Такого гатунку будинки були в моді в кінці минулого століття і ділилися на великі помешкання, що їх потім власники давали до винайму. На початку 1942 року цей будинок був зайнятий під советську амбасаду. Більшу частину будинку зайняв сам посол Г. Н. Зарубін і його штаб, тоді як задню частину—бувші кухні і приміщення для слуг—було відділено від решти приміщень подвійними сталевими дверима і вікнами за залізними ґратами та сталевими шибками.

Тут було розташовано „секретно-шифрувальний відділ“, де висококваліфіковані фахівці зашифровували та розшифровували телеграми і іншу кореспонденцію з Москви.

Для ліпшого забезпечення таємниці кожний з п'яти відділів був зовсім відокремленим сектором амбасади; вживався окремий код і мав свого окремого урядовця, який сидів у передній кімнаті.

Наприклад, військовий сектор, що його очолював полк. Микола Жаботін, мав свого урядовця Ігоря Гудзенка, який постійно перебував в кімнаті, де провадилися комунікації з начальником розвідки в Москві.

Шифрувальщик Гудзенко кожного дня на ніч замикав всі коди, шифри в великий сталевий сейф, де збе-

рігалися також щоденники й інші документи. Такий самий порядок зберігався і в інших секторах як то: в секторі НКВД, комунікаційному, політичному та власній канцелярії посла.

Гудзенко — молодий чоловік 25 років, з гострими серйозними очима, був призначений на цю високовідповідальну роботу. Як лейтенант червоної армії він пройшов добрий і довгий вишкіл перед тим, як його послали до Оттави. Він закінчив спеціальну розвідчу школу при Генеральному штабі червоної армії. Він побував уже на фронті і приймав участь в боях за Москву в зимову кампанію 1941/42 рр. Після закінчення з високою оцінкою вищої розвідчої школи і ретельної перевірки через органи НКВД, він був призначений до закордонної служби і командирований до Канади в червні 1943 р.

Його струнка темноволоса дружина, Светлана Борисовна, приїхала разом з ним до Канади. Незабаром після цього в них народився син Андрій.

Вони мали невеличку квартиру на Сомерсет Стріт, 511, якраз напроти парку. Сусіди були доброї думки про молоде подружжя — вони завжди були спокійні, ввічливі та чемні.

Зовнішній вигляд Гудзенко не давав ніяких підстав розпізнати його внутрішні наміри і думки. На його очах плелася складна сітка шпигунства проти тої країни, закони, порядки і свободу якої він з кожним днем все більше і більше у думці схвалював і поважав.

Коли Ігор Гудзенко покидав свою канцелярію о 8 год. вечора 5 вересня 1945 року, він не тільки вирішив остаточно порвати всі стосунки з батьківщиною, але ж і зустрівся з загрозою смерті. Ввесь той день він працював з гарячковою поспішністю. І те, що він робив, було великою користю для всіх вільних народів світу. З сейфу з кодами він відібрав найважливіші документи. То були телеграми, щоденники та папери, що йому були передані до знищення.

Всі разом вони складали досить великий пакунок, але ж Гудзенко розподілив їх по своїх кишенях, а деякі приколов до спідньої білизни шпильками. Таким чином він уникнув підозріння охорони з агентів НКВД, що постійно стояли на дверях.

Щасливо поминувши швайцара, Гудзенко вийшов з приміщення амбасадки і швидко попростував вулицею. Загубившись в вечірньому натовпі на вулиці, Гудзенко зовсім не звертав на себе уваги своєю скромною фігурою або поведінкою. Ніхто не міг навіть подумати, що

цей скромний молодий чоловік несе на собі документи, які в корені змінюють відносини між націями і визначають у майбутньому курс політики. Обережно він реалізував свою ідею. Він збирався лише розкрити підступний план Советів — влаштувати в Канаді шпигунський центр, який буде провадити роботу не тільки в Канаді, але й в США і Великій Британії. Він збирався підкріпити свої зізнання правдивими документами, як доказами.

За це він збирався лише просити захисту і притулку в Канадійського уряду для своєї дружини й дитини. Що торкається його самого, то він вирішив ризикнути і боявся лише одного, що його буде забито ще перед тим, як його завдання буде виконано.

Гудзенко прийшов до редакції Оттавського часопису „The Ottawa Journal“ і попросив прийняття в головного редактора. Він попросив пробачити йому, що не може службовцеві сказати про мету своєї візити.

— Редактора немає, — сказали йому, — Ви зможете побачити лише одного з його помічників.

Пізніше Гудзенко пояснив, що він має скласти інформацію великої політичної ваги, важливу не тільки для канадійського народу, але ж і для стабілізації миру всього світу. З кишень свого плаща він витяг велику кількість різних паперів, писаних та друківаних російською мовою.

— Ось частина цих документів: вони повинні бути вивчені вами, — сказав Гудзенко журналістові.

Їх розмова тягнулася майже годину. Оповідання Гудзенка справило на журналіста враження надзвичайної фантазії і такою ж незрозумілою показала колекція документів; журналіст розгубився і сказав:

—Зверніться краще до поліції. Там є люди, які спеціально займаються такими справами, це не для газети.

Було біля 10 години вечора і уже було пізно щось робити, тому Гудзенко вирішив зачекати наступного дня.

Наступного ранку Гудзенко і його дружина прийшли до Міністерства Юстиції в канцелярію коронного правника Рауля Мерсьє. Тут Гудзенко звернувся до секретарки пані Фернанди Жубарн, розповівши, що він зробив і що збирається далі робити. Він звелів своїй дружині відкрити редікуль, де були складені документи. —Ось вони тут всі,—сказав він,—включно до секретних повідомлень про атомову бомбу. — Ви повинні оповістити негайно ваш уряд про це.

—Коронний правник зараз в суді,—відповіла пані Жубарн, — але я постараюся зв'язати вас з компетентними людьми.

Вона покликала по телефону секретаря уряду для Зовнішніх Справ Нормана Робертсона. Він сказав:—Притримайте цього чоловіка, я зараз запитаю прем'єр-міністра, про робити з ним.

Гудзенко страшно нервувався і вимагав діяти якнайшвидше. Він знав, що його відсутність в амбасаді може збудити підозріння. Але ж дістатися до прем'єра в той день, 6 вересня, було дуже тяжко. Це був день відкриття нової сесії в парламенті.

Об 11 год. Палата депутатів була вже в залі, залишалося лише прем'єрові Мекензі-Кінгу ввійти і розпочати церемонію.

Мекензі-Кінг був у гардеробній і хотів уже ввійти в залю, коли до нього підійшов один з помішників і щось пошепки сказав йому на вухо. Прем'єр підійшов до телефону.

—Пробачте, що перешкоджаю вам, Сер,—сказав, Робертсон,—але ж тут така справа, що лише ви можете її вирішити,—і він розказав Мекензі-Кінгу про Гудзенка.

Мекензі-Кінг відповів, і це були його власні слова:

— Це є випадок, до якого нам не варто ставитися занадто—довірливо. Ми не знаємо напевне походження цих документів; чи вони є фабрикацією чи ні. Ми не знаємо його (Гудзенка) намірів або чогось, що могло б підтвердити негайність цієї справи. І не думаю, щоб Канадійський уряд міг розпочати акцію, яка могла б стати причиною протесту з боку Советського уряду за втручання у внутрішні справи його посольства. Скажіть молодому чоловікові, щоб він повернувся до своєї амбасаді з паперами, що він їх має.

Але зробити це було вже пізно для Гудзенка. Він з дружиною повернувся до своєї квартирі, не було іншого місця, куди йти. Коли вони досягли своєї квартирі ч. 4, зайшовши через задні двері, Гудзенко виглянув у вікно, що виходило до парку проти будинку і зауважив те, що його злякало. Два чоловіки пильно стежили за його вікнами.

Увечорі в двері Гудзенка постукали, потім почувся голос молодшого лейтенанта Лаврентьєва з штабу советської амбасаді: — Гудзенко, аткрой дверь!

Шифрувальник та його дружина припинили дихання. Алеж маленький Андрій побіг в ту хвилину чорез кімнату, щоб взяти свою забавку — ведмедика та впав біля самих дверей. Лаврентьєв не пробував увійти до приміщення. Алеж він розумів, що приміщення Гудзенка не було порожнім.

Гудзенко, схопивши дитину на руки, вийшов з приміщення через чорний хід на задній балкон—загальний для всіх мешканців другого поверху. На тому ж поверсі жив сержант канадійської королівської авіації з дружиною. Коли Гудзенко з дитиною увійшов до сержанта, той сидів і смоктав люльку, читаючи вечірню газету.

— Пробачте,—звернувся до нього Гудзенко,—можу я поговорити з вами?

— Прошу вас залишити мою дитину сьогодні на ніч у вас, бо зо мною і моєю дружиною може щось трапитись.

— Що саме має трапитись?—спитав сержант.

— Будемо забиті—була коротка відповідь.

Гудзенко і сержант ще стояли на балконі, коли помітили Лаврентьева, що ходив по вулиці.

Шифрувальник зблід.

— Це він, — з жахом прошепотів Гудзенко.—Може ви б згоднісь прийняти до вашого приміщення і мою дружину.

Під час їх розмови до них наблизилася мешканка приміщення ч. 6, пані Андерсон і з материнською ласкою дивлячись на дитину, що сиділа на руках Гудзенка, сказала:

— О, я маю досить велике приміщення та радо пропоную вам всім притулок так довго, скільки вам буде потрібно. Я буду щаслива допомогти вам.

— Ідїть з нею, — сказав сержант, а я подзвону в поліцію. Ці хлопці не насміляться вдертися до приміщення канадійської громадянки.

Це було о 7 годині вечора. Пів на восьму констебль Том Валш та Мек-Куллог, які охороняли той район в їх поліційній машині, відповіли на телефон.

В приміщені ч. 6 вони знайшли Гудзенків. Шифрувальник виказався документами і заявив, що він має повідомлення надзвичайної ваги для уряду і вимагає захисту. Поліцаї запевнили його, що вони стежитимуть за будинком.

— Тримайте світло в ванній кімнаті. Ми з парку будемо його бачити. Якщо вам буде потрібна допомога, згасїть світло.

Вони повернулися до машини і стали в парку. Нічого не сталося до 11¹ г., коли раптово до будинку ч. 5 на Сомерсет Стріт підїхали чотири чоловіки. Вони попрямували до квартири Гудзенка і почали гримати в двері. Вони стукали так голосно, аж поки сержант, думаючи, що це повернулася поліція, не відкрив свої двері і не виглянув в коридор. Побачивши свою помилку, він

хотів уже знов зачинити двері, коли один з людей підбіг до нього: — Де Гудзенко?—спитав він.

Сержант глянув на нього спокійно.

— Він мені не товариш, — сказав він і зачинив двері під самим його носом.

Порадившись в сінях, всі четверо, натиснувши плечима двері, зірвали замок і вдерлися до приміщення Гудзенка.

З приміщення ч. 6 Гудзенко спостерігав всі ці події через отвір замка. Потім він у ванній вилучив світло, як домовився з поліцаями.

З парку поліція, побачивши сигнал, негайно з'явилася до приміщення. В квартирі ч. 4 вони знайшли світло увімкненим; всі двері були відчинені, Консул Павлов шукав в одній шафі, а підполк. Рогов—в другій. Два інші советські дипломати стояли в кімнаті.

— Що ви тут робите, панове?—спитали поліцаї.

Павлов пред'явив свою виказку і заявив, що всі присутні є члени советської амбасади, які шукають певні офіційні папери:

— Чоловік, що володіє цим приміщенням, виїхав з міста, але дозволив нам шукати, що нам потрібне.

Валш показав на поламаний замок, частина якого лежала на підлозі, і сказав:

— Для людей, що мають дозвіл увійти до приміщення, ви обрали досить ризикований шлях, щоб це зробити.

Павлов повів плечима:

— Ми загубили ключі,—відповів він,—крім того, це є советська власність і ми тут робимо, що хочемо.

Офіцери поліції похитали головами.

— Поки не приїде поліцейський інспектор, ми забороняємо вам тут господарювати.

Консул Павлов переговорив зі своїми людьми, і вони вирішили піти геть. Поліція не затримувала їх, і вони повернулися до советської амбасади.

Решту ночі Гудзенки провели в квартирі ч. 6 під пильною охороною міської поліції.

* * *

Незабаром після світанку, 7 вересня, Гудзенків з їх документами доставлено в Головний штаб Королівської кінної поліції.

Комісар Вуд персонально доповів Мекензі-Кінгу про події минулої ночі. Знов прем'єр-міністер зазначив що треба бути дуже пильним при слідстві.

—Будьте певні, що мотиви цього чоловіка досить підозрілі і треба добре перевірити правдивість цих документів.

Перш за все комісар Вуд запитав про причину, що привела Гудзенка до рішення покинути советське посольство.

—Я буду дуже радий з'ясувати вам це,—була відповідь.

„Я, Ігор Гудзенко, цілком добровільно бажаю скласти нижчеподане зізнання.

Прибувши до Канади два роки тому, з перших днів я був вражений і здивований цілковитою свободою кожного, свободою, яка існує в Канаді і не існує в Росії.

Фалшива уява відносно демократичних країн, що пропагується в Росії, з кожним днем зникала, бо брехлива пропаганда нічого не варта перед фактами.

Виступаючи на міжнародних конференціях, Советський Союз розпинається за мир і безпеку, одночасно секретно готуючись до третьої світової війни. Щоб зустріти її в повнім озброєнні, Советський уряд утворює по демократичних державах, включаючи Канаду, свої 5 колони, в організації котрих приймають участь також і члени советських дипломатичних місій. Під час мого життя в Канаді я бачив, як канадійський народ та його уряд сердечно бажають допомогти советському народові. Посилають багато різних продуктів до ССРСР, збирають гроші, щоб поліпшити життя російського народу і підтримати російських дітей, які голодують, шляхом допомоги через океан. І замість подяки за це советський уряд розгорнув шпигунську діяльність в цій країні, готуючись встромити ніж у спину Канади, але запевняю вас, що все це зроблено без відома російського народу. Стверджую, що така дволична політика советського уряду відносно демократичних країн ніяк не погоджується з бажанням і почуттям російського народу і загрожує світовій цивілізації. Тому я вирішив розірвати з Советським Союзом всі стосунки та оголосити про це відверто“.

Дальшим завданням стала перевірка і вивчення представлених Гудзенком документів, переклад їх і ствердження їх правдивости.

Маса паперів всіх розмірів, кольорів і змісту з першого погляду переконали офіцера, що відсортувати їх і привести до порядку буде справою нелегкою.

Було вирішено утворити спеціальний штаб Рокліфі в касарнях. *)

Тут антишпигунський загін під командою інспектора Джона Леопольда почав розмотувати огидний клубок інтиг, змов і зради нечуваних розмірів в історії.

Тим часом советська амбасада не гаяла часу. Вона направила до уряду Домініону ноту, яку було одержано 8. 9. 45 р. Ось, що там писалось:

„Співробітник посольства Ігор Сергійович Гудзенко не з'явився на роботу 6 вересня 1945 р. Пізніше було встановлено, що Гудзенко вкрав гроші, що належали посольству і заховався разом з родиною. Посольство СРСР просить Міністерство Зовнішніх Справ сприяти затриманню цієї родини і повороту її до посольства.

Канадський уряд запитав пояснень і подробиць про вкрадені фонди. Посольство не відповіло на ці запитання, а замість того 14 вересня одержано було другу ноту. Советське посольство відзначало надзвичайну негайність справи. Подаємо текст ноти буквально:

„Посольство, згідно інструкцій уряду СРСР, повторює свою тимогу до уряду Канади—розшукати негайно Гудзенка та його дружину і без суду передати їх до посольства для повернення таких до Советського Союзу“.

В той час уряд Канади вже не мав ніякого наміру передавати будькому Гудзенка. Експертиза документів встановила їх правдивість і походження, а важливість їх змісту підтвердила чистосердечне бажання Гудзенка розкрити цю змову проти демократії всього стіту.

Документи не були підроблені, багато з них написані були од руки по-російському.

Гудзенко сказав, що вони були написані полковником Жаботіним, полк. Роговим та полк. Мотіновим. Слідчі втервенювали в тих будинках, де мешкали ці офіцери. В одному готелі удалося слідству дістати книгу мешканців і серед багатьох підписів, що там були, знайшлися також і підписи тих трьох советських офіцерів. Коли експерти зрівнювали їх підписи, то встановили, що документи, передані Гудзенком, писані тими самими людьми.

Були, крім цього, ще й інші дослідження. Гудзенко передав чотири копії секретних телеграм, надісланих з Лондону до Оттави. Вони були помічені 24. 25 і 31 серпня. Швидка перевірка встановила, що всі ці телеграми торкалися високої державної таємниці, що повинна була бути відома лише Канадському та Британському

---

*) Королівська жінна поліція (контр розвідка),—примітка перекладача

урядам. Чим раз більше розкривалася за допомогою Гудзенка картина мережі советської агентури, яка пролазила навіть до високих посад у Канадійському уряді, де отримувалися потрібні советам відомості.

Як тільки документи було перекладено, їх розділили на окремі категорії, самі назви яких були вже зловісні: „Атомово зброя“, „Радар“, „Таємниця вибухових речовин“, „Фалшиві документи“. Це наведено лише головні групи.

Ніколи в історії світового шпигунства не було такою повністю представлено документально всю картину змови, як цей раз. Тут було аж занадто доказів. Один список советських агентів, завербованих серед громадян Канади, США і Великої Британії, складав три друкованих аркуші.

* * *

На 21 вересня, експерти, що працювали під керівництвом інспектора Леопольда, були готові доповісти справу прем'єр-міністрові.

Доповідач почав:

— Сер, документами остаточно доведено, що сітку підпільної агентури організовано з метою одержати секретні інформації від урядовців і співробітників Уряду Домініону. Цю роботу провадилося певними людьми, чинами советського посольства, під безпосереднім інструктуванням з Москви. Всі ці особи діяли під псевдонімами. Прізвище полковника Жаботіна, наприклад, криється за псевдонімом „Грант“. Специфіка програми шпіонажу, за яку відповідав персонально Жаботін, торкалася: 1) атомової бомби, її складу, її технологічного процесу і пляни; 2) взірць ураніума 235 з подробицями і де він виробляється; 3) бібліотека Національної Дослідчої Ради; 4) Рух військ США. Інші об'єкти советського шпіонажу таким чином були також окреслені. Вони торкалися таких великих таємниць як бомби електричної затравки до снарядів, радар і вибухова речовина, відома під назвою — „RDX“

— Чи не можете ви мені сказати, як далеко проник шпіонаж?— спитав Мекензі-Кінг.

Доповідач зробив своє обличчя безстрашним, а голос переконливим: — Досить далеко.

Зачувши цю відповідь, декілька присутніх високих урядовців продовжували сидіти спокійно, але по них було помітно, як їх це вразило.

—Можу я зрозуміти це так, що деякі деталі виробництва атомової зброї вже викрито? — спитав знов прем'єр-міністер.

Доповідач виступив наперед з якимось папером в руці:

—Ось, Сер, телеграма з референцією „Алека“, надіслана до Москви за ч. 241 від 9 серпня, яка деякою мірою освітлює ситуацію.

„Директорові.

Факти передані, „Алеком“,—відносна кількість уранія-235, добутого за один день на сепараційному заводі в Клінтоні, становить 400 грамів. Здобич „49“, здається, в два рази більша. Декілька графітних одиниць виробляють до 250 грамів щодня. „Алек“ передав нам платину в 162 мікрограмами уранія-233. Грант“.

— Хто це „Алек“?—спитав прем'єр-міністер.

Доповідач потиснув плечима.—Його персона поки що не встановлена, Сер. Зокрема, ми гадаємо, що це повинець бути якийсь вчений, який стоїть близько до цього виробництва.

—Однак, згідно з телеграмами 244 і 11955, „Алек“ мав бути в Лондоні 7 жовтня для безпосереднього контакту з советським представником. Сподіваюся, що ви знайдете в цих телеграмах деякі цікаві подробиці.

Телеграма 244, датована декілька тижнів назад, була від „Гранта“ до Москви. Мала такий зміст:

„Директорові.

Ми опрацювали плян зустрічі Алека в Лондоні. Алек буде працювати в Королівському Колледжі в Стронді. Зустрічі мають відбутися 7, 17, 27 на вулиці проти Британського Музею. Час—11 год. вечора. Умовна виказка—газета під лівою пахвою. Гасло: „Привіт Мікелю“. На початку вересня Алек прибуде до Лондона. Перед від'їздом він відвідає урановий завод в районі Патавави. Він сказав, що наступного року він приїде до Канади на місяць. Ми передали йому 600 доларів. „Грант“.

Телеграма ч. 11055 у відповідь була слідуючого змісту:

„Гранту“.

„Умови зустрічі вами опрацьовані не задовольняючі. Подаю вам до відома інші:

1. Місце. Проти Британського Музею на Грет-Руссель Стріті на протилежній стороні вулиці. Алек му- сить іти з Тотенгем Род, зв'язковий з Соутхемптон Род.
2. Час: 8 годин.

3. Умовна виказка. Алек мусить мати під лівою пахвою газету „Таймс“; зв'язковий — часопис „Пічкур Пост“.

4. Гасло. Зв'язковий: „Яка найближча дорога до Странду?“ Алек: „Добре, ходімо разом, я теж туди іду“.

Для групи прем'єр-міністра було ясно, що найголовнішою і негайною справою є встановити персону „Алека“. В противному разі всі заходи про збереження таємниці виробу атомової зброї, якою вона ввесь час окружалася, були б ні до чого.

Мекензі-Кінг вирішив, що справа ця є настільки делікатного змісту, що йому необхідно персонально побачитися з президентом Труменом і прем'єром Етлі. —Цю справу не можна було довірити телеграфу,— пояснив згодом Мекензі-Кінг консулові.

28 вересня Кінг покинув Оттаву. Наступного дня він відбув наради з президентом Труменом у Вашингтоні. Він заявив урядові США про викриття советської шпигунської організації. Після того Канадійський прем'єр-міністр вирушив на борту „Куін-Мері“ до Лондону.

Прем'єр-міністр Етлі в той час перебував у своїй офіційній резиденції в Чекерсі. Він був попереджений про наглу візиту та її важливість і запросив Кінга просто приїхати до себе. Через кілька годин до Чекерсу було запрошено старшого комісара Скотленд-Ярду. Лейтенант-полковнику Леонардові з спеціального відділу Скотленд-Ярду було наказано встановити персону „Алека“ і пильно стежити за його зустріччю, яка мала відбутися наступного дня, себто 7 жовтня.

Полковник Борт викликав інспектора детективного бюро—Вільяма Вайтхеда. Разом вони ще раз пильно прочитали зразки московських телеграм. Найбільш цінною вказівкою була така: „Алек буде працювати в Королівському Колледжі в Странді“.

—Якщо він дещо розуміє в атомовій енергії, значить він фізик.

Борт і Вайтхед пішли до Королівського Колледжу. Начальник фізичного відділу зараз же їм відповів:—Це повинен бути Аллан Нун Мей. Він працював у галузі атомової енергії в Монреалі (Канада).

Борт, водячи пальцем по сторінках списків факультету, знайшов такий запис: „Д-р Аллан Нун Мей, лектор університету Страфорд Терас Кенсінгтон. Почесний член фізичного дивізіону Імперської хемічної індустрії“.

Чи був це „Алек“, позначений в секретній телеграмі з Москви? Його фото показувало низенького, лисого чоловіка з трохи вузенькими очима, в окулярах в металічній оправі і вусами. Ось цей скромний чолов'яга мав

на меті зрадити велику таємницю і тим самим поставити під загрозу—знищити ввесь світ. Проте, дальші кроки в цій справі були вже очевидні. Людей було надіслано до Страфорд Терас, тихої вулиці, і незабаром непомітні очі стежили за фізиком.

Такі самі спостерігальні пункти організовано й біля Британського Музею.

Час зустрічі „Алека“ наближався, але ті, що спостерігали фізика, могли бачити його в широкому кріслі. Він спокійно сидів в нижньому поверсі своєї квартири в нічних нантофлях і курив люльку. Якщо він і мав щось важливіше, ніж книга, яку він читав, то у всякому разі це не можна було на ньому помітити. Годинник вибив восьму, але він навіть не поворухнувся. Біля музею також не спостерігалось нічого.

Як тільки полковник Борт одержав від своїх людей повідомлення про таку ситуацію, він вирішив, що тимчасово справа стоїть на мертвій точці. До Королівської кінної поліції з Скотленд-Ярду було надіслано спеціального кур'єра, якому було доручено виявити, як близько стосується мандрівка д-ра Аллана Мея до таємничого „Алека“ і „Гранта“ в телеграмі до „директора“ в Москві за ч. 244.

Начальником проекційного відділу атомової енергії в Монреалі і Чок-Рівері, де знаходився Патававський завод, був д-р Джон Дуглас Кохкрофт, вчений зі світовим ім'ям. Згідно з його відомостями, д-р Мей не тільки двічі відвідав Патававу — востаннє 3 грудня—, але ж і зробив декілька відвідин лябораторії, де провадилися досліди розщеплення атомового ядра, в Монхетен Проект в Чікаго, де він працював над цими дослідками разом з ученими США. Він виїхав до Англії за кілька днів після його приїзду до Патавави, 3 вересня, і як було подано в телеграмі, мав повернутися до Канади на цілий місяць в наступному році.

Повідомлення відносно д-ра Мея було надіслано до штабу „Монхетен Інженір Дістрікт“ у Вашингтоні, де його негайно було передано генералові Леслі Гровсі.

Один із основних принципів військової розвідки в США є той, що агенти її мають вказівки зібрати якнайбільше матеріалів з приводу тої чи іншої справи, перш ніж розпочати контаркцію. Декілька місяців тому, коли Національний Дослідчий Інститут в Канаді просив дозволу на в'їзд до США д-ра Мея на один місяць, заяву було передано персонально Гровсу.

Генерал запросив інформації про д-ра Мея. Інформація говорила, що д-р Мей вже відвідував атомові ля-

бораторії в Чикаго тричі й що його треті відвідини відбулися між 25. 9.—30. 10' 1944 року. Він ретельно співпрацював в іншими вченими в найважливіших таємних галузях. Його праця була описана на окремому блянку. На думку Гровса, четверті відвідини Мея могли вже заперечувати принципові безпеки, бо він міг уже дещо довідатися з таємниці атомової енергії. А тому і відповідь на прохання Інституту в Канаді була ввічлива, але тверда „ні“. Якщо головні таємниці атомової енергії ще залишаються таємницями, то найбільша подяка за це має бути складена генералові Гровсу за його рішення не допускати д-ра Мея вчетверте до США.

Як Канадійське Королівське слідство встановило: „Совети не змогли здобути деталі структури атомової бомби... тільки тому, що в Канаді ніхто сам її не знав.

Тим часом у Лондоні д-р Мей став об'єктом постійного догляду. Кожний його рух нагайно замічався і реєструвався. Минули тижні, але ж не було помітно, щоб д-р Мей мав будь-які стосунки з підозрілими людьми і, здавалося, він також нічого не мав з московськими телеграмами. Але ж, якщо майстри шпіонажу не поспішали, Скотленд-Ярд також змагався з ними в терпінню з властивою йому впертістю і витримкою.

* * *

Прем'єр-міністер Мекензі-Кінг продовжував ретельно вивчати зміст документів разом з прем'єр-міністром Етлі і міністром закордонних справ Бевіном.

На зустрічі Великих Чотирьох, призначеній на грудень, розкриття шпійонської змови могло б порушити загально-політичну рівновагу. Проблема стала настільки поважною і складною, що Мекензі-Кінг і Етлі вирішили переїхати знов океан і зустрітися з президентом Труменом. Реакція Москви на цю триденну зустріч була досить яскрава. Поки Трумен, Етлі і Кінг радилися на борту яхти „Секвойа“, що стояла на якорі в Потамаку, Совети святкували 29 річницю російської революції. Міністер Молотов у 80-ти хвилинній промові недвозначно заявив: „В сучасний мент неможливо великі технічні секрети утримувати в посесії одної держави або вузького кола певних країн. Ми будемо мати атомову енергію і багато чого іншого“.

Коли Кінг повернувся до Оттави, Етлі знов почав вивчати факти, одержані ним з перших рук у справі шпигунської централі в Америці.

Першим завданням слідства було не збентежити полк. Жаботіна, бо інакше він міг би попередити про небезпеку своїх спільників-канадійців.

Не дивлячись на те, що російський військовий аташе знав, що деякі документи зникли, він все ж ніяк не міг сподіватися, що найважливіші з них, а саме телеграми, які він передав за кілька місяців до того Гудзенкові до знищення, були останнім передані до рук Канадійського уряду. Іншим козирем в руках слідства проти передчасного алярму, що міг би зробити Жаботін, був страх останнього перед Москвою і надія, що справа стоїть не так вже зле. Можливо, що полковник, побоюючись за свою власну шкіру, навмисне применшував значення зниклих документів і, мабуть, рапортував про цю подію, як про звичайну крадіжку грошей, про що говорив обмін дипломатичними телеграмами. У всякому разі, це є єдиною відповіддю, чому, не дивлячись на все, полк. Жаботін зі своїми людьми прожив у Канаді вересень, жовтень і листопад.

* * *

До кінця 1945 року слідство займалося встановленням головних персонажів шпигунської сітки і зробило в цій справі не абиякий прогрес. Серед документів був лист, в якому полк. Жаботін відзначав, що він надіслав до січня 1945 року включно. Інспектор Леопольд вважав цей документ за найважливіший ключ, що допоможе розібратися в роботі шпигунської сітки, тому що список обіймав не тільки характер інформацій, але ж і джерело, звідки вони походили.

Список ч. 175 покликався на якусь „Нору“, він складався з 10 телеграм, 3 анкет і 11 світлин. Гудзенко пригадав, що всі ці телеграми були ним зашифровані. Гудзенко також дістав наказ спалити всі копії урядових секретних телеграм з Лондону до Канади, перехвачених в свій час советськими агентами і переданими до відома зоветської амбасади в Оттаві. Проте, замість того, щоб їх спалити, Гудзенко зберіг їх в сейфі і тепер вони були в руках Канадійського уряду.

Зміст цих телеграм настільки важливий, що навіть сьогодні його не можна оголошувати. Ці таємниці торкалися не лише справ Канади, але ж і справ, які були довірені Канаді іншими державами, Розповсюдження цих таємниць серед широкої громадськості могло б викликати поважний конфлікт аж до зриву дипломатичних стосунків з Канадою тих країн, які довірили їй ці справи.

На щастя, Гудзенко знав її ім'я—Ема Войкіна.

—Все, що я знаю про Ему Войкіну, це те, що вона, познайомилася з майором Соколовим, і він запропонував полк. Жаботіну „завербувати“ її для роботи.

Запитання:—Ви були тоді присутні при цьому?

Відповідь:—Так, я був у кімнаті. Соколов сказав, що він зробив їй пропозицію стати агентом в жовтні 1944 р. Але ж „обробляти“ її він почав ще раніше. Вона думала, що працюватиме стенографісткою або клерком в Комерційній Раді. Вона сказала, що любить Росію і охоче їй допоможе.

В Міністерстві Зовнішніх Справ Канади перевірено картотеку персоналу і знайдено картку Еми Войкіної. Вона була зареєстрована як співробітниця Шифрувального відділу і була на службі з лютого 1944 року. Її начальник висловився про неї, як про працюючого і доброго клерка. Її персональні дані свідчили, що вона народилася в Саскачевані в 1920 році, її батьки були російського походження, а тому і Ема знала однаково добре як англійську так і російську мову. В 1943 році вона склала іспити на цивільного клерка і поступила до паспортного відділу. Завдяки знанню іноземної мови, вона згодом була переведена до Шифрувального відділу, де вона бачила не тільки всі дипломатичні телеграми, але ж і була знайома з кодами і шифрами. Наступного дня, коли Ема Войкіна прийшла на роботу, її повідомили, що вона переводиться на старе місце, тобто до Паспортного відділу.

— В чому річ? — спитала Ема, — чи я погано працювала?

— О, ні, нічого подібного. В паспортному відділові шукають стенографістку, отже призначено вас,—відповіли дівчині.

Таким чином начальство сподівалося не показати іншим агентам, яких була сила, що про їх діяльність дещо відомо. Належало ще викрити багато псевдонімів і гостро до справи ставитися було не можливо, бо вся згряя була б поховалася.

Поки „Нора“ була „перекреслена“, інспектор Леопольд знов вернувся до ключа до всіх загадок, а саме до поштового реєстру. В листі за січень 1945 р. за ч. 109 та 110 було зареєстровано „скорочену копію“ двох важливих таємних листів від канадського посла в Москві до прем'єр-міністра Мекензі-Кінга. Як джерело було поставлено „Еллі“. Крім того, Гудзенко передав телеграму від „Директора“ в Москві до полк. Жаботіна відносно „Еллі“.

— А це хто — спитав інспектор Леопольд.

— Перед тим, як покинути посольство, — відповів Гудзенко, — я подивився на картотеку агентів. Її прізвище Вілшер і працює вона в канцелярії Головного комісара в справах Об'єднаного Королівства, тут, в Оттаві.

Головним Комісаром в Канаді був Малькольм, Рамзей Мак-Доналд, син бувшого прем'єр-міністра Великої Британії Рамзея Мак-Доналда. Він був вражений, що на одного з його службовців падає тяжке підозріння.

Тільки одна Вілшер була в його бюро — це Кателіна — Марія Вілшер, яка, як помішник реєстратора, мала доступ до всіх „вхідних“ та „вихідних“ листів і телеграм аж до самих таємних.

Вілшер була жінкою за сорок років і за свідченнями начальства була дуже добрим і працюючим урядовцем. Дивлячись на її спокійне, привітне обличчя, можна було швидше назвати її шкільною вчителькою, ніж агентом закордонної російської розвідки.

Щоб знов таки не збентежити інших учасників змови, не можна було з Вілшер дати іншої ради, як тільки усунути її з тієї посади, де вона могла діставати важливі інформації, та стежити за кожним її рухом.

* * *

Знешкодивши до деякої міри „Алека“, „Нору“ і „Еллі“ і поставивши їх під пильний догляд, інспектор Леопольд знов звернувся до списку шпигунів. Там він виявив нову групу прізвищ: „Бек“, „Беглей“ і „Бадо“. Група „Б“ провикла до Національної дослідчої ради над атомовою енергією.

На щастя, Гудзенко переніс із собою з Советського посольства не тільки документи, в яких зазначалась галузь, що в ній працювала кожна окрема група, але й кавалок паперу, де по-англійському було надруковано на звороті — „Після ознайомлення — спалити“. Це була секретна інструкція для керівника групи „Б“, дана помішником полк. Жаботіна підполк. — Роговим. Інструкція починалася так: „Схема вашої групи мусить бути така:

Ян — Рогов
Бек — Д. Лунен
Бадо — Дорнфорд Сміс
Боглей — Нед Мецролл

Інспектор Леопольд навіть не справлявся в телефонній книзі Оттави про адресу Лунена. В картці, забраній у советському посольстві Гудзенком, було ясно зазначено адресу, факс і місце праці як кореспондента військового часопису „Канадійські Справи“. Напис на

обкладавці його справи зазначив: почата праця в „сітці“ з березня 1942 р. В справі була інформація більш докладна, ніж хто міг сподіватися, надіслана „Беком“ до Рогова 28 березня, себто за кілька днів після його вступу до „сітки“. Вона розкривала, що ще за кілька місяців перед Гіропімою Совети вже намагалися роздобути таємницю атомової енергії. Ось вона:

„Ваші писані інструкції зрозумілі і деяка підготовча робота вже розпочалася в спеціальних пунктах. „Бадо“ оповіщає мене, що головною секретною працею фізиків зараз є розщеплення атомового ядра через бомбардування радіоактивною субстанцією для одержання атомової енергії. Це ще більш засекречено ніж радар, і провадиться ця праця в Університеті Монреала на Мак Мастер. Буде деталізуватися пізніше“. „Бек“.

Там були ще інші документи. Один був написаний рукою Рогова відносно „Бадо“:

„Бадо просить дозволу поміняти працю на роботу з уранієм“.

Другий був телеграмою „Гранта“ до „Директора“ слідуєчого змісту:

„Ми одержали від „Бадо“ 17 документів надзвичайно-секретного змісту, англійські, американські і канадійські; всього разом 700 сторінок. Протягом дня ми встигли зфотографувати всі ці документи. Близчим часом ми отримаємо таку саму кількість документів на 3—4 години. Сподіваюся, що ми зможемо таким чином переглянути майже всю бібліотеку Дослідчої Ради. Грант“

Цей документ своїм змістом вразив навіть звиклого до всього Леопольда. Спеціальні люди були негайно відряджені ідентифікувати „Бека“, „Бадо“ і „Боглея“ і взяти їх під пильний догляд.

Лунен (Бек) був видавцем часопису „Канадійські Справи“. Завдяки тому, що він по суті своєї роботи не мав контакту з таємницями і служив як зв'язковий, було вирішено покищо залишити його на місці, взявши під пильний догляд.

В Національній Дослідчій Раді нікого іншого не було, хто б називався Дорнфорд Сміс (Бадо), крім одного юнака, що закінчив Мек Джіл Університет по фізико-математичному відділу і служив в „Бел Телефон Компані“ в Монреалі п'ять років перше, ніж перейти до Ради. Працюючи тут, він мав змогу встановити десь в певних місцях додаткові точки і підслухувати всі телефонні розмови, що провадилися Радою. Характер його роботи давав йому доступ до секретних документів, тому було вирішено перевести його деінде.

Слідуючий до встановлення був „Баглей“ — Нед Мецролл, бакалавр електротехнічних наук і член Американського Інституту електротехніки. Він працював у канадській фірмі „Вестінгауза“ і канадській радіо-корпорації. В 1942 році його було призначено до Дослідчої Ради в справі дослідів радару. Високий, широкоплечий чоловік з широким обличчям, він був одружений з відомою канадійською піаністкою.

В багатьох різних нотатках, писаних підполковником Роговим, було між іншим відзначено таке: „4 квітня: „Беку“—100, „Бадо“—30, „Боглею“—30“.

8 травня була інша замітка, яка показувала, що „Беку“ виплачено ще 100 доларів. Суми ці були такі мізерні, що секретні агенти не могли бути зацікавлені своєю працею лише з матеріяльних міркувань. Була більш поважна причина, що примусила їх працювати на користь іншої держави. Це був не простий підкуп.

* * *

Таким чином поштовий реєстр Жаботіна став ключом, за допомогою якого відкривалися один по одному не тільки члени шпигунської змови, але і деякі високі чинники поза нею. Там була така цікава замітка:

„108 — Дебуз — нотатки — Рішення секретних нарад парламенту — 1 сторінка“.

Там була інформація про секретну нараду парламенту—25 листопаду 1944 року, де обговорювалося перегрупування канадійських військ в Європі, які могли б привести Німеччину до цілковитої поразки.

Добре опрацьована система „крос-індексу“ була вжита, щоб ще більше зашифрувати численні псевдо і різні важливі інформації, які стосувались до цієї справи. Вона включала в собі багато копій одного і того ж документу, які мали бути складені за певним порядком і лише тоді в цілому листі можна було зрозуміти, про що саме ідеться: іншого способу не було.

Головним завданням інспектора Леопольда стало тепер виявлення персони, що ховалася за псевдонімом „Дебуз“. Як дійсний мистець-мозаїк він переглядав сотні документів, складаючи в одне все, що торкалося таємничого „Дебуза“.

„Дебуз“ переобраний вдруге член Федерального Парляменту з „корпораторів“, це є лише єдиний член „Грант“. Слідуюча була нотатка, писана від руки під-

полковником Роговим. Вона мала лише один рядок: „...Фред-Дебуз—кажучи взагалі...“ Третя, яка утворювалася після певної її розшифровки, була знайдена в записній книжці, переданій полк. Жаботіним Гудзенкові, щоб той її спалив.

„Фред—Директор корпорації. Здебільша працює по сусідах“.

Четверта була знайдена на дальшій сторінці того самого блок-нота. Ось вона: „Контакт в Вашингтоні з персоною „Дебуза“. Треба обміркувати подробиці зустрічі. Видати 600 доларів“.

П'ята знов з того ж самого блок-нота: „Робоча група Фреда в Монреалі (активісти)“.

— Що можуть визначати всі ці документи? — спитав Леопольд Гудзенка.

Гудзенко з'ясував, що слово „корпоранти“ визначає на умовній мові—„комуністи“. Далі, що „Дебуз“—одна персона з „Фредом“. Третя точка з приводу слова „працює по сусідах“ була з'ясована, що він працює для секретної поліції. Четверте було розшифровано, що „Дебуз“ має призначення до місії в США, де й налагодить зв'язок з агентом у Вашингтоні. П'ята показувала, що „Фред“ є головою активної групи в Монреалі.

Прочитавши всі її окремі відомості в часописі самий звичайний канадієць враз би виявив, про кого йде мова і хто такий „Дебуз-Фред“. В канадійському парламенті був лише один комуністичний депутат--Фред Розе.

Батьки Фреда Розе прибули до Канади, коли йому було 13 років, з Любліну (Польща). В 1926 р. він одержує канадійське громадянство. Він вступає до комсомолу і стає секретарем цієї організації 1929 року. В 1930 році він відвідує Росію. В 1931 його обвинувачують у заколоті та засуджують на 1 рік ув'язнення.

Як і його колеги комуністи спочатку, він чинить гострий опір війні проти Німеччини. Його наказали інтернували, але ж він втік і залишався на нелегальному стані аж до вересня 1942 року, коли сам здався. За клопотанням „Комітету Прогресивних Канадійців“ його справу було переглянуто. В їхній заяві стояло:

„Не дивлячись на те, що Комітет ніякого тиску зовні не має, ми вважаємо, що ув'язнення Фреда Розе є вже недоцільним, бо загальна громадська думка прийшла до переконання, що війна проти Німеччини необхідна. В інтересах всього світу комуністична партія Канади з усіма її членами визнає свою помилку і співпрацюватиме з Канадійським урядом“.

Але ж, як ми бачимо, їх опінія з приводу комуністів була занадто оптимістичною. В жовтні 1942 року Розе підписав зобов'язання — більш не приймати активної участі в діяльності комуністичної партії Канади, або в якійсь іншій організації, що її та контролює. Він присягнув, що буде стояти осторонь від різних передач інформацій відносно війни. Крім того, він склав „урочисту обіцянку“ не провадити будь-якої акції, що могла б причинити шкоду Канаді або її союзникам.

Ледве встигло просохнути чорнило на його підписі, як він вже порушив всі свої зобов'язання. Він не тільки відігравав головну роль в організації агентів групи „Б“ в „Національній Дослідчій Раді“, але ж мав зв'язок з 14 іншими групами, яким він давав інструкції та поради.

Ніщо не могло заперечити доказам про подвійну роль, яку відігравав Фред Розе в цій справі. Він продовжував з'являтися в Палаті Депутатів, у своєму бюро в будинку парламенту і жити зі своєю дружиною та донькою в своєму приміщенні. Але ж його зв'язки були вже під пильною контролею. І не було такого його руху ні вдень, ні вночі, який би не був відомий певним чинникам.

* * *

За цей час три головних персонажі так званої „Монреальської групи“, якою керував Фред Розе, були вже відомі.

Треба зауважити, що коли Гудзенко відбирав в советському посольстві документи з чудовим мистецтвом орієнтації, він не бачив жадного канадійського агента. Він не міг би указати будь-кого і з певністю сказати: „Це є такий то і такий то і працює на такий то інформації“. Завжди слідчі самі добиралися до того за допомогою ретельного вивчення документа.

Першою вказівкою, що навела їх на слід і допомогла відкрити всю групу агентів в Монреалі, була вказівка з книжки самого полк. Жаботіна.

Монреальська група (активісти)

Грей: Голова секції в директораті по забезпеченню військовими матеріялами союзників. Працює добре. Дає матеріяли про набої і гармати. Далі можна було зрозуміти, що „Грей“ являє собою досить високу персону, що має вільний доступ до секретних матеріялів щодо гармат та вибухових речовин. Інспектор Леопольд встановив ще за двома важливими документами. Першим з них була телеграма, в якій полк. Жаботін дискутував можливості поставити „Грея“ секретним агентом на піс-

лявійський період. Телеграма говорила, що „Грей“ — інженер-геолог і одержує 4200 на цій посаді. На сторінці „для нам'яти“ в своєму блок-ноті“ інспектор Леопольд зробив слідуєчу нотатку: Інженер-геолог, зарплатня 4200. Можливо, що являється начальником відділу постачання амуніції. Він вирвав цю нотатку і причепив її до другого документа. Написану від руки по-англійському записку— „Продовжувати стежити за розподільними точками“, Леопольд також прилучив до цілої справи, дописавши на звороті: „Перевірити почерк“.

Агентам Королівської кінної поліції серед різних документів Департаменту Постачання і Озброєння в шифрі Генерального Штабу, вдалося знайти оригінальний документ № 31.719. Як було потім встановлено, документ цей виданий якомусь Гарольду С. Герсону, начальнику відділу. Підпис в одержанні цього документу, що був в реєстрі вихідних, написаний тою самою рукою, що писала нотатку по-англійському, яку Гудзенко дістав в советському посольстві. Герсон був уроджений канадієць російського походження. Він успішно працював на посаді інженера-геолога в різних канадійських фірмах до війни. Тепер він був начальником відділу Департаменту Озброєння і Постачання. Як інспектор Леопольд встановив, він одержував 4200 доларів на рік.

Коли агенти прийшли познайомитися з ним, вони побачили кремезного чоловіка з кучерявим брунатним волоссям, він носив окуляри в металевій оправі і курив люльку. Зовнішнім виглядом від являв собою до розчливого університетського інструктора. Тяжко було уявити в цьому симпатичному пристойному джентльмені, повному самовпевненості і поваги члена того шпигунського кола, що, мов „спрут“, охопило Північну Америку. Але це доводилося цілою низкою документів. Як інші члени організації, Герсон також був взятий під догляд до того моменту, коли буде подано гасло до їх ліквідації.

Слідство знов повернулося до блок-ноту полк. Жаботіна і знайшло таке:

Форстер: англієць, помічник супер-інтенданта Відділу Розподілу військової продукції при Міністерстві Військового Постачання зброї. Він мусів давати матеріяли відносно військового постачання. Гудзенко підкреслив, що „свій“ означає, що „Форстер“ є комуніст, себто інакше „належить до нас“.

Ще один чоловік, котрого було знайдено слідчими в блок-ноті полк. Жаботіна, був Джемс Шотлянд Беннінг; він був швагером Герсона і завербований до організації.

Як і інші, Беннінг був взятий під обсервацію.

Незабаром ще одна подробиця виплила на світ. Одної ночі агенти кінної поліції зробили обшук в його бюро. В альфаветному указнику вони знайшли таку примітку: „Фред — З—8605.4394. Нумери телефонів Фреда Розе: квартирного і службового в палаті депутатів.

Слідство зніжало, відкриваючи в процесі слідства все більше і більше високоповажних осіб бездоганної репутації, які були втягнуті до шпигунської організації. Вони ніяк не могли зрозуміти, яким чином советським розвідникам удалося збити з пантелику таких високих людей, яким довірялася таємниця державної безпеки, і зробити їх зрадниками і шпигунами проти своєї батьківщини. Цей факт був настільки поважний, що Вінстон Черчил мусів заявити в Нижній Палаті: „Багато країн домагаються відомостей відносно інших держав і їх таємниць. Це цілком природне явище, але ж різниця між советською системою і іншими та, що комуністи всіх країн офірують власну країну заради комуністичної утопії“.

До цього моменту слідство порівнюючи ішло вже гладким шляхом. Всі особи, що під різними псевдонімами в шпигунському реєстрі, були виявлені і взяті під негласний догляд. Але тепер слідству треба було пускатися на більш глибоку воду. Наприклад, агенти Фреда Розе — так звана „Монреальська Група“, псевдоніми котрих починалися з літери „Є“. Один працював на танковому заводі, один був власником брожерії, одна була домашньою господинею, дружина завідуючого склепами. Але ж до цього дня їх цілком виявити не вдалося.

* * *

Протягом трьох місяців Королівська кінна поліція розмотувала клубок шпигунської організації і здебільша провела свою працю з великим успіхом. Головні точки було викрито і обвинувачення побудовано на безсумнівних доказах. Коли слідча справа була переплетена в один тон, Мекензі-Кінг, прем'єр-міністер Канади з блискавицею в очах, що обіцяла міжнародню бурю, нетерпляче спитав, як довго ще відкладатиметься контр-акція. Перші ознаки тривоги проявилися в грудні 1945 р. Полк. Жаботін нагло покинув Канаду. Він навіть не повідомив тих чинників, до яких від був акредитований. В Нью-Йоркському доку на нього чекав советський пароплав „Александр Суворов“, який негайно вийшов в море, як тільки Жаботін на нього вступив. Урядовці з митниці США бачили його, як він піднімався по трапу на паро-

плав, — це мабуть були останні свідки, що бачили його живим. Пізніше донеслася чутка, що він помер наглою смертю від серцевого параліча скоро після повернення його до Москви.

Декілька днів пізніше советський посол Г. Н. Зарубін офіційно повідомив Канадський уряд, що він му- сить повернутися до Москви для звичайної консульстації. Це не було—„прощай“, лише—„до побачення“. Але ж біль- ше він не повернувся. Очевидно, що советські урядовці були вже повідомлені, в який спосіб були використані документи, що їх забрав із собою Гудзенко, і з початком 1946 р. стало ясно, що події наближаються до своєї вищої точки. Московська конференція чотирьох міністрів закінчилася на мертвій точці. 5 лютого 1946 року було наказано розпочати ліквідацію шпигунської сітки і Коро- лівська слідча комісія на чолі з двома правниками Ви- шого Суду Канади — почесним членом юридичної колегії п. Робертом Тошеро і п. Келлоком, розпочала офіційне слідство. Королівська слідча комісія є цілком незалеж- ною. Її рішення не можуть бути ні переглянуті, ні ос- каржені. Її завдання — проведення слідства і доповідь про наслідки такого Голові Вишого Суду. Вона має над- звичайні уповноваження і крім Голови Суду ні перед ким не звітує. Королівська слідча комісія провадить слідство і передає вже до Суду готовий матеріал зат- верджений прокурором. Суд лише виносить вирок і міру кари.

Таким чином все залежало від цієї поважної інсти- туції. Таємниця, якою весь час була покрита ця контр-акція, була головною причиною того, що операція по ізоляції шпигунів відбулася в найліпший спосіб. Однак, ранком 14 лютого Рада Королівської Комісії надіслала кур'єра до міністра Юстиції з вимогою заарештувати до- датково десятків людей, які в процесі слідства були виявлені як члени шпигунської організації. Хоч факт самого арешту і прізвища заарештованих повинні бу- ль залишатися в секреті, прем'єр-міністер Кінг заявив, що така широка акція не може пройти непомітною. Публіч- на опінія була необхідна. Не даючи всіх подробиць слідства, Мекензі-Кінг вирішив переговорити з повіреним у справах Советського Союзу в Оттаві—Миколою Белох- востіковим, який у відсутність полк. Зарубіна перебрав советське посольство.

Ось власні слова прем'єр-міністра Кінга:

„Я сказав, що збираюся поставити це питання перед Палатою Депутатів, що одна з іноземних держав одер- жувала систематично інформації; але ж я також зби-

раюся сказати там, що ця держава є ССРСР. З власного міркування я був уже готовий персонально відвідати Сталіна з метою одержати від нього з'ясування з приводу цих екстраординарних подій”.

Поки вони радилися, Королівська кінна поліція зайняла позиції, готуючись до операції.

Рано вранці 15 лютого 1946 року вона зробила наскок на Мек Джілл Університет в Монреалі, Університет в Торонто, Закордонне Контрольне Управління і Національну Дослідчу Раду. Ніхто з заарештованих в той день не сподівався того і не знав, що був під пильним доглядом вже кілька місяців.

Перед своєю авдієнцією перед Палатою Депустатів, прем'єр-міністер дав лише коротку інформацію про події, що відбулися. „Цей уряд має інформації, які, без сумніву, могли бути передані лише нашими громадянами приватним особам, серед яких були члени закордонної місії в Канаді. Ці інформації дали змогу розкрити державні таємниці великої ваги“.

* * *

На другому березі Атлантичного океану в Лондоні полковник Леонард Борт спец. відділу „Скотленд-Ярд“ вирішив перебалакати з д-ром Алланом Нун Меєм, „Алекком“, який, згідно московських телеграм, постачав Совети зразками уранія і відомостями про атомову бомбу.

— Вам відомо будьщо з приводу передачі деяких інформацій з Канади відносно атомової енергії?

Д-р Мей подивився на офіцера здивовано.

— Я тільки що вперше про це почув, — заявив він заперечно.

— Ви розумієте, що ми знаємо про вашу з одним чоловіком зустріч, яка мала відбутися тут, в Лондоні, з приводу згаданої справи. Але ж ви цю зустріч пропустили?

Д-р Мей не відповів.

Полковник Барт і „Скотленд-Ярд“ не дуже поспішали з арештом, бо сподівалися, що Мей може їх навести на іншого шпигуна. Через те не було проведено ніякої акції в цій справі.

В Оттаві активність „кінної поліції“ набирала щораз гарячковіших темпів. Залишалось ще багато роботи. В словах Королівської комісії: „Розповсюдження шпигунської сітки і багато її учасників не були ще відомі на 14 лютого 1946 р. Було ще багато агентів, які фігурували навіть в списках советського посольства тільки під псевдонімами, яких Гудзенко сам не міг визнати. В той час було необхідно виявити більше агентів, щоб звів-

ши їх до купи і знаючи кожну ділянку праці кожного з них, уявити собі повну картину шпигунської діяльності і її розмірів". Найважливішої фази слідство досягло тоді, коли стало питання „чому“, заради яких „користей“, люди почали продавати свою батьківщину зовсім чужій державі. Більшість обвинувачених були людьми високоосвіченими, цілком нормальними, поважаними серед науковців і широких мас.

Мотиви, що були дані ними під час слідства, будуть відігравати велику роль не тільки для Канади, а й для всього світу. Не було жадних підстав думати, що гроші відігравали тут важливу роль. Було доведено, що більшу роль в цій зраді відігравала політична ідеологія та програм психологічної кондиції у „студіюючих групах“ комуністичних осередків.

Королівська Комісія встановила, що „в більшості випадків мотивом для зради служила ідеологія, яка прищиплювалася курсами „психологічного розвитку“, якими керувала секретна секція Канадійської Лейбористської Прогресивної партії (Комуністична партія Канади). Ці секретні курси „психологічного розвитку“ ще більше розповсюджені, ніж сама шпигунська сітка, — її продукт“.

„Здається, що загальна політика комуністичної партії — не приймати офіційно до своїх лав тих симпатиків, які цього домагаються; їм пропонують за ліпше приєднатися до одного секретних осередків або „студіюючих груп“.

„Категорії громадян, з яких вербуються секретні члени партії суть: студенти, науковці, вчителі, конторські і торговельні робітники, люди, що мають громадські або адміністративні посади та інші групи державного апарату“.

„З початку молодих людей, після певної психологічної обробки, привчають до „партійної етики“ та конспірації. Молодих жінок та чоловіків захоплює ця атмосфера — „таємниці“ на зборах, при знайомстві тощо і плян таким чином виконується без особливих перешкод. Технічно ця справа виглядає як розвиток здібностей людини до подвійного життя, подвійної психології та подвійного стандарту життя“.

Тільки на підставі всього вищенаведеного можна було оцінити значення і розмір цієї шпигунської сітки. В протилежному разі навряд чи який з поважних громадян, з добрим глуздом, не маючи ніякої матеріальної користі, пішов би на зраду своєї батьківщини.

Поведінка на допиті Гарольда Герсона, поважного професора, була типовою для всієї групи. Він був поставлений перед фактичними документами, писаними ним

самим, що були взяті в Советському посольстві. Наведемо частину слідчих-документів інспектора Харвісона:

„Я спитав п. Герсона, чи визнає він свою руку на деяких документах, і він сказав, що письмо дуже скидається на його власну руку. Я спитав його, чи він робив колись якісь нотатки з документів, до яких він мав доступ в процесі своєї служби і чи було це його офіційним обов'язком робити ці нотатки. Він відповів, що це дуже тяжко встановити — його дійсні обов'язки, але ж що деякі нотатки він робив“.

„Тоді я заявив п. Герсону, що припиняю допит на 24 години з метою дати йому подумати, чи може, він як канадійський громадянин, допомогти своєму урядові деякими інформаціями, які знаходяться в його розпорядку відносно советського шпіонажу. На слідуєчий день я спитав п. Герсона, чи зробив він якесь рішення. Він сказав, що з цим рішенням пов'язано багато персональних перешкод, що він вважає це за незвичайно тяжку справу і попросив мене дати йому ще час подумати до наступної суботи, обіцявши прийти до вирішення.

В суботу о півдні він заявив, що прийшов до рішення. Він признався, що картина майбутнього для нього не ясна, що він не робив помилок, але він не міг би жити на світі, якби дав інформації про те, як це робилось іншими людьми і ким саме.

* * *

Тим часом в Москві заступник комісара Закордонних справ Соломон Лозовський запросив Леон Моліярда з повітряного канадійського посольства до себе. Советський дипломат прожогом прочитав двохсторінкове пояснення. Відносно скандалу із советським посольством в Канаді там стояло:

„Советські урядовці, дізналися, що певні члени штабу советського військового аташе в Канаді одержали від канадійських громадян певні інформації секретного змісту. Однак вони не уявляли обою великого інтересу для советських організації (советських чинників — попр. переклад.). Ці інформації своїми датами досить стверджують нечинність тих технічних досягнень, як таємниці. Бо в ССРСР з цієї галузі на цей день вже є досконаліші речі. Крім того, ці інформації легко було знайти в офіційно виданих працях про „радіо-локацію“ як напр. у відомій брошурі американця Сміта — „Атомово Енергія“. Тому смішно твердити, що видача подібних „секретів“ ставила під загрозу безпеку Канади“.

Проте радянський уряд, коли дізнався про цю акцію, своїх представників, з огляду на неприпустимість таких дій, відкликав з Канади“.

Радянське пояснення намагалося зменшити важливість цих інформацій, які були одержані шпигунами. Не входячи в полеміку, чи були в СРСР більші технічні досягнення в цих галузях, факт залишається фактом, що певна підготовлена організація збирала інформації.

Недивлячись на твердження, що інформації про атомову енергію можна було легко знайти в офіційно виданих працях, Королівська Комісія встановила, що жадної секретної інформації не було ніде надруковано. Як би вона була опублікована, вона б вже не була більш таємницею. Факт, що інформації, яких домагалися радянські шпигуни, були надзвичайної важливості, і тут вони могли добре довести свою високу кваліфікацію.

Багато документів слідства не опубліковані завдяки їх надзвичайній важливості, при чому таємниця таких залишається покищо чинною.

Слідуючим пунктом, що ним поцікавилися шпигуни і який ішов після атомової бомби — був парад, теж досягнення військової техніки Західних Союзників. Багато удосконалень цього апарату ще й досі знаходяться в надзвичайно засекреченому стані. Ось власне ці інформації і приваблювали радянських шпигунів.

Детекція проти підводних човнів була наступним пунктом, що ним цікавилися шпигуни. Королівська Комісія відзначила, що більшість, а можливо і всі з інформацій, що були в розпорядженні Канади по цій справі, були компромісовані.

Другим об'єктом полювання був „УТ“, подібний до артилерійського набою. Деталі і виробництво тримаються ще в таємниці. Не дивлячись на те, що „УТ“ був винайдений вперше в Канаді в 1943 році, деталі його виробництва охороняються лише в США. Цей набой „УТ“ є „електрична бомба“, як її було названо в радянських документах, і одному з агентів вдалося скопіювати її „дротову діаграму“. Велика кількість відомостей відносилася до післявоєнної обороноспроможности Канади, Великої Британії і США. Інформації, передані такими агентами як Герсоні Беннінг, підпадають під категорію — продукції, розташування індустриальних центрів, транспорту, плянування і фінансові матеріали. Королівська Комісія сказала: „частину цих інформацій можна було б використати для актів саботажу“. 2 березня 1946 р. Королівська Комісія випустила свій перший звіт, який підніс завісу над та-

ємницею і дав можливість описати активність полк. Жаботіна, Емми Войкіної, Катлін Вілшер, Гордон Лунан і Едварда Мадеролла. Перед тим за кілька днів в Лондоні інспектор „Скотленд-Ярд“ Уайтхед „протягнув нитку“ від Стронда до Королівського Коледжа. Він прибув саме тоді, коли д-р Аллан Нун Мей закінчував лекцію про теорію атомового ядра. Коли професор скінчив, Уайтхед, який чекав біля дверей, хитнув головою: — Я маю ордер на ваш арешт, — сказав він професорові, наближаючись до нього. — Я зараз вам його зачитаю.

Д-р Мей облизав губи. — Дуже добре, — сказав він, — я вже очікував на дещо подібне“.

На протязі місяців, під час яких довелося встановити зв'язок між псевдонімом „Алек“, за яким скривався д-р Мей, та інформаціями про атомову бомбу, слідство дещо змінило в першоначальному пункті обвинувачення цього добродія. Пред'явленими йому документами д-р Мей був приголомшений і розповів не тільки про свою діяльність, але й мотиви, згідно яких він діяв в такий ганебний спосіб.

Під кінець він згодився написати своє зізнання на папері. Ось воно:

„Біля року тому, будучи в Канаді, я познайомився з одним чоловіком, ім'я якого я не бажаю називати.

Він неодноразово питав мене про досліди над атомовою енергією і мої досліди над нею.

Одного разу я висловив своє переконання, що атомова енергія не може бути монопольна тільки для США. Тоді ж я прийняв тяжке рішення, що треба передати загальні відомості про атомову енергію. Я стверджую, що це було вирішено мною цілком свідомо.

Ось головна причина, що я прийняв пропозицію того чоловіка давати відомості про атомову енергію.

На одній зустрічі я передав чоловіку мікроскопічну порцію 233 і 235 *), Я передав тоді ж писаний відчит про атомові досліди, що мені були відомі.

Чоловік спитав у мене також відомостей про електронний набій, що є в США під назвою „АА набій“. Я знав дуже мало з приводу цього, а тому не міг дати великих відомостей про набій.

Чоловік дав мені декілька долярів (я забув вже скільки саме) в пляшці з-під віски; я прийняв це помимо моєї волі.

---

*) Уран.

Перед тим, як покинути Канаду, я дізнався, що після повернення до Лондону я маю зв'язатися з кимсь, кого я не знав. Я не зв'язався з ним, бо вирішив, що ці таємничі зустрічі і різні процедури ніяк не в'яжуться з офіційно даними мною інформаціями, з метою зробити атомову енергію інтернаціональним здобутком і поставити її під міжнародній контроль.

Вся ця авантюра дуже болюча для мене, і попав я до неї тільки тому, що мені уявлялося, що це мій обов'язок уміжнароднити атомову зброю і тим самим врятувати людство. Стверджую, що з мого боку не було ніякого матеріального зацікавлення“.

Гуманітарні причини д-ра Мея були усунуті суддею Оліве Ром в такий спосіб:

— Аллан Нун Мей! я слухав вас з великою увагою і з не меншим здивованням, коли ви описали себе, як чесну людину, яка зробила все це, вірючи, що це є вірна акція. Я не можу дивитися на вас в такий спосіб.

— На вашому місці хто інший не міг би навіть подумати, щоб самому без усякого огляду зробити таке важливе рішення, коли ви самі дали підписку, в якій зобов'язалися зберігати таємницю. Те що ви зробили, знаючи, що це найголовніша таємниця вашої батьківщини, — є жахлива річ.

* * *

14 березня 1946 року о 23 год. 5 хв. сержант штабу „Кінної поліції“ Рене Ноель застував у двері квартири Фреда Розе в Оттаві. Розе сидів біля телефону і розмовляв з кореспондентом Торонтської газети, який питав його, чи він ще не заарештований.

— Ні, — відповів Розе, — я на волі. Він повісив рурку, щоб відповісти на сгук в двері. І через кілька хвилин його вже замкнули.

Не зважаючи на те, що і документами і усними зв'язками Розе був пов'язаний з багатьма людьми, що належали до шпигунської сітки, він відмовився відповідати на запитання Королівської Комісії або дати якісь пояснення в цій справі.

* * *

З лютого по червень 1946 року тяглося слідство. 27 червня після заслухання показів свідків і перегорнення тисячі сторінок судової справи, матеріяли слідчої комісії

були опубліковані. На закінчення комісія відзначила, що: „Ми бачили лише дуже малу кількість документів Жаботінського шпіонажу, які Гудзенкові вдалося забрати перед самою втечею з посольства. Ці документи висвітлили шпигунські методи лише полк. Жаботіна, хоч і довели існування інших рівнобіжних сіток, з котрих деякі існують вже багато років. Справа покарання злочинців залишається в компетенції суду, але ж, завдяки різним причинам і обсягові справи, добре було б судити злочинців кожного зокрема“. Деякі з обвинувачених були виправдані на підставі браку достатньої кількості доказів. Деякі признали себе винними, інших визнано винними.

Подаємо нижче таблицю, в якій показано, які міри покарання дістали головні обвинувачені:

Прізвище	Псевдо	Суд	Вирок
Д-р Аллан Нун Мей	„Алек“	Признався винним	10 років
Фред Розе	„Дебуз“	Визнано винним	6
Емма Войкіна	„Нора“	Призналася винною	3
Катлін Вілшер	„Еллі“	— „ —	3
Х. С. Герсон	„Грей“	Визнано винним	5
Д. С. Беннінг	„Фостер“	— „ —	5
Д. Д. Луан	„Бек“	— „ —	5
Е. В. Мацеролл	„Боглей“	— „ —	4
Дорнфорд Сміт	„Бадо“	— „ —	5

* * *

Канада, що лежить на полярному шляху до США, надзвичайно цікавила і цікавить ССРСР. В останній час, як повідомив Гудзенко, ССРСР цікавився головнішими ресурсами Канади — вугіль, металургія тощо і тим, в якій мірі Канада зможе їх змобілізувати в перші дні війни, коли б це сталось.

Тільки час покаже, чи викриті і опубліковані документи, що їх дістав Гудзенко, вплинуть на ССРСР і чи змінить він тактику — вживати свої дипломатичні місії в шпигунських цілях і вербувати свої п'яти колони серед громадян дружніх держав.

М. М.

14
22

15
7
119

28
308
56

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАСТУНІВ
Пластова Станиця - Сідней ІСВ.

465

Ціна 2 НМ.